

مؤلفه‌های گفتمانی حاکم بر اندیشه‌های محیط‌زیستی آیت‌الله خامنه‌ای

*حسن مجیدی^۱، سید مهدی موسوی نیا^۲

۱. دانشیار علوم سیاسی، دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران

۲. دانشجوی دکتری اندیشه سیاسی، دانشکده معارف اسلامی و علوم سیاسی، دانشگاه امام صادق (ع)، تهران، ایران

(دریافت: ۱۳۹۵/۱۰/۲ پذیرش: ۱۳۹۶/۵/۱۵)

Dominant Discourse Factors on Ayatollah Khamenei's Environmental Thoughts

Hassan Majidi¹, Seyed Mahdi Mousavinia²

1. Associate Professor of Political Science, University of Imam Sadeq (AS), Tehran, Iran

2. Ph.D. student in Political Science, University of Imam Sadeq (AS), Tehran, Iran

(Received: 23/12/2016 Accepted: 6/8/2017)

Abstract:

This paper aims to make known Ayatollah Khamenei, s environmental thoughts. It answers this fundamental Question: What are the dominant discourse factors on Ayatollah Khamenei's environmental ideas? By using of under consideration views in the field of environmental valuation. The method of this study is Laclau and, Mouffe discourse analysis. The findings of this paper show that Ayatollah Khamenei sees the issue of the environment from spiritual and political aspects. In the framework of this discourse by Ayatollah Khamenei in the field of environment tendency; religion element is as nodal point proving and it's people-oriented, the revolutionary mentality; and rationality as the other points and factors are articulated with religion. This providing changed to dominant meaning in society by public informing; making legal and observing methods, suitable pattern making, empower and making convergence in executive power, enjoying of scientific studies and enabling of environmental diplomacy. Because of the absence of divine looking in using of the environment in west discourse, is located in the discursive field and became the competitor of Ayatollah Khamenei,s view.

Keywords: Ecologism, Environment, Political Thought, Discourse Analysis, Ayatollah Khamenei.

چکیده:

هدف مقاله حاضر شناخت اندیشه‌های محیط‌زیستی آیت‌الله خامنه‌ای است. این مقاله با استفاده از نظریات مطرح در حوزه ارزش‌گذاری به محیط‌زیست به این پرسش اساسی پاسخ می‌دهد که: مؤلفه‌های گفتمانی حاکم بر اندیشه‌های محیط‌زیستی آیت‌الله خامنه‌ای چیست؟ روش این پژوهش تحلیل گفتمان به روایت لاکلاو و موفه است. یافته‌های مقاله نشان می‌دهد آیت‌الله خامنه‌ای ازدو جنبه معنوی و سیاسی به موضوع محیط‌زیست می‌نگرد. در صورت‌بندی گفتمانی آیت‌الله خامنه‌ای در حوزه محیط‌زیست گرایبی، عنصر دینی به منزله دال مرکزی و مردمی بودن آن، روحیه انقلابی و عقلانیت به‌مثابه دیگر نشانه‌ها و مؤلفه‌ها با آن مفصل‌بندی شده‌اند. این دال‌ها از طریق آگاهی‌بخشی عمومی، ایجاد رویه‌های قانونی و نظارتی، الگوسازی مناسب، تقویت و ایجاد همگرایی در قوه اجرایی، بهره‌گیری از مطالعات علمی و تقویت دیپلماسی محیط‌زیست، به معنایی تثبیت شده در جامعه تبدیل می‌شوند. گفتمان غرب به سبب فقدان نگاه الهی در استفاده از محیط‌زیست، در حوزه میدان گفتمانی و رقیب دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای قرار می‌گیرد.

واژه‌های کلیدی: بوم‌گرایی، محیط‌زیست، اندیشه سیاسی، تحلیل گفتمان، آیت‌الله خامنه‌ای.

مقدمه

بشر در عصر حاضر با چالش‌های گوناگون زیستی مواجه است. از جمله موضوعات ضروری عصر حاضر، حمایت از محیط‌زیست است که در ادبیات سیاسی حاضر، با عنوان بوم‌گرایی مطرح است و در علوم سیاسی، جوانب سیاسی خاص خود را دارد. واژه بوم‌گرایی از حدود نیم‌قرن پیش، دوران نوین خود را آغاز کرده که به‌طور خاص، به نیمه دوم قرن بیستم و پس از جنگ جهانی دوم مرتبط است. بوم‌گرایی نوین را می‌توان متأثر از دو روند و جریان دانست: نخست، گرایش انتقادی جریان چپ در غرب که ایرادات خود را متوجه تمدن و فرهنگ ناشی از دنیای سرمایه‌داری ساخت و دوم، مطالعاتی که درباره آثار مخرب توسعه دنیای صنعتی و سرمایه‌داری بر محیط‌زیست انجام گردید. تلاش‌های مذکور در دوره نوین بوم‌گرایی، از اواخر دهه ۱۹۷۰ میلادی و با تشکیل احزاب طرفدار محیط‌زیست و شرکت در انتخابات، چهره‌ای سیاسی به خود گرفته است (Dorakhshe, 2005). طبق این دیدگاه، نهضت‌هایی همچون آزادی زنان، صلح جهانی، همسازی نژادی، بوم‌شناسی و حقوق حیوانات در دوره حاضر شکل گرفته است (Heywood, 2000). رویکردهای جدید که امروزه با نام اکوپولیتیک خوانده می‌شود، ناظر به رویکرد هم‌افزایانه بوم‌شناسی و سیاست است و به مطالعه رابطه مسائل سیاسی و ناشی از اقتصاد و بوم‌شناسی می‌پردازد (Kavyany rad, 2013).

بی‌شک توسعه و بسط تمدن صنعتی غرب، بر اهمیت محیط‌زیست در عصر حاضر افزوده است؛ بحران‌های محیط‌زیستی با توسعه فناوری‌های نوین که بر اثر انقلاب صنعتی در اروپا و آمریکای شمالی به وجود آمده، رابطه دارد (Abedi Sarvestani & Shahvali, 2008).

با رشد فزاینده صنعت در عصر حاضر، شاهد دخالت روزافزون بشر در طبیعت هستیم و این امر، بسیار نگران‌کننده است. مصطفی تولبا (۲۰۱۱) این نگرانی در قلمرو محیط‌زیست را شامل مواردی نظیر فشار چشمگیر بر منابع محیط‌زیستی و طبیعی، کمبود آب، تغییرات آب و هوایی غیرمنتظره و ناشناخته (گرم شدن هوای جهان، کاهش لایه اوزون، کاهش تنوع زیستی) و تهدید بیماری‌های تازه می‌داند. این نگرانی از آینده دنیای پیرامون، برخی از انسان‌های

امروزی را به بازنگری در یافته‌های خود واداشته و بر همین اساس، تفکرات و جنبش‌های متعدد حفاظت از محیط‌زیست در نقاط مختلف دنیا تشکیل شده است. دغدغه اصلی این افراد، یافتن چگونگی ارتباط صحیح انسان با طبیعت است. آنها به دنبال راهی هستند تا با برهم زدن ارتباط مخرب کنونی انسان و طبیعت، شیوه زندگی اجتماعی و سیاسی و حیات طبیعی پایدار و شکوفایی را برای انسان جدید توضیح دهند و بشر امروز را متقاعد کنند که در این رابطه، بایستی به فرجام و عواقب نیز نگرست.

توجه به حوزه محیط‌زیست به حدی در ابتدای شکل‌گیری جمهوری اسلامی در ایران نیز اهمیت داشته که یکی از اصول قانون اساسی، به این امر اختصاص یافته است:

«در جمهوری اسلامی، حفاظت محیط‌زیست که نسل امروز و نسل‌های بعد باید در آن حیات اجتماعی رو به رشدی داشته باشند، وظیفه عمومی تلقی می‌گردد. از این رو فعالیت‌های اقتصادی و غیر آنکه با آلودگی محیط‌زیست یا تخریب غیرقابل جبران آن ملازمه پیدا کند، ممنوع است» (The Islamic republic of Iran Constitution, Principle 50). به علاوه یکی از زوایای دید در حوزه اندیشه سیاسی حاکم بر جمهوری اسلامی، می‌تواند دیدگاه عالمان دین و رهبران جمهوری اسلامی ایران باشد که از میان شخصیت‌های متعدد، در این مقاله، آیت‌الله خامنه‌ای، رهبر کنونی نظام جمهوری اسلامی ایران انتخاب شده است. نگاه جامع ایشان به موضوعات و داشتن اطلاعات دقیق و به‌روز از مسائل، می‌تواند تحلیل مناسبی در حوزه اندیشه‌های محیط‌زیستی به بار آورد. به تعبیر آیت‌الله خامنه‌ای، «فعالان محیط‌زیست در دنیا، شعار خوبی را دنبال می‌کنند، لیکن باید در این قضیه جدی باشند و ملاحظات را کنار بگذارند» (Khamenei, 2015). اهمیت محیط‌زیست در نظر ایشان به حدی است که در تاریخ ۱۳۹۴/۸/۲۶، در اجرای بند یک اصل ۱۱۰ قانون اساسی، سیاست‌های کلی محیط‌زیست را در قالب نامه‌ای به رؤسای قوای سه‌گانه ابلاغ کردند. ایجاد نظام یکپارچه ملی محیط‌زیست، مدیریت هماهنگ و نظام‌مند منابع حیاتی، جرم‌انگاری تخریب محیط‌زیست، تهیه اطلس زیست‌بوم کشور، تقویت دیپلماسی محیط‌زیست، گسترش اقتصاد سبز و نهادینه‌سازی فرهنگ و اخلاق محیط‌زیستی از جمله محورهای ابلاغیه رهبر معظم انقلاب اسلامی بود که در مقاله حاضر، به

ضرورت بدان پرداخته خواهد شد.

در این مقاله سعی شده است با تبیین اندیشه بوم‌گرایی در علوم سیاسی، نگاه آیت‌الله خامنه‌ای در این رابطه بررسی و از این راه، به این پرسش اساسی پاسخ داده شود که: مؤلفه‌های گفتمانی حاکم بر اندیشه‌های محیط‌زیستی آیت‌الله خامنه‌ای چیست؟ پاسخ به این سؤال، نیازمند تدقیق علمی با روش‌های معتبر در اندیشه ایشان است تا بتوان با نگاهی سیاسی به بهترین شکل، متقن‌ترین نتیجه را به دست آورد. بخش قابل‌توجهی از بیانات ایشان با رجوع به پایگاه اینترنتی (www.khamenei.ir) استخراج شده است که برای رعایت اختصار در ارجاع دهی، صرفاً به ذکر تاریخ بیانات بسنده می‌شود. البته برخی از سخنان منتشر نشده‌ای نیز در کتاب «نهضت حفظ محیط‌زیست» که به وسیله دفتر حفظ و نشر آثار آیت‌الله خامنه‌ای تدوین شده که در بخش‌های مختلف مقاله مورد استفاده قرار گرفته و به این منبع (کتاب) ارجاع داده خواهد شد. در بیان چارچوب مفهومی و نظری می‌توان گفت آنچه می‌تواند تبیین‌گر نظری موضوع تحقیق حاضر باشد، مجموعه نظریاتی است که جهت‌گیری ارزشی دارد و در شمار رهیافت‌های اخلاقی در حوزه محیط‌زیست محسوب می‌شود. این نظریات را می‌توان به گونه‌های مختلفی دسته‌بندی نمود. در مقاله «جهت‌گیری ارزشی و اخلاق محیط‌زیستی اسلامی: ماهیت و پیامدها» که در کتاب «اخلاق و محیط‌زیست (رهیافتی اسلامی)» منتشر گردیده، به چهار نوع نظریه انسان‌محور، زیست‌محور، زیست‌بوم‌محور و خدامحور اشاره شده است که با اندکی تغییر، در قالب زیر می‌آید و در نهایت، نظریه مختار متناسب با دیدگاهی که در مقاله حاضر مورد بحث است، خواهد آمد. در نظریات انسان‌محور، صرفاً انسان شایسته توجه اخلاق است. به همین سبب، حفاظت از محیط‌زیست تا آنجایی اهمیت دارد که منافع انسان را برآورده سازد. برخی، دلیل چنین توجه ویژه به انسان را ویژگی خردورزی انسان دانسته‌اند (Abedi Sarvestani & Shahvali, 2008).

به تبع چنین دیدگاهی در حوزه محیط‌زیست، نمی‌توان انسان را نسبت به این مسأله پاسخگو دانست.

در تقابل با انسان‌محوری سنتی، دیدگاه‌های جدیدتری باارزشی که برای زیست‌بوم قائل بودند، به ارائه نظر پرداختند. نسل ابتدایی این نظریات که زیست‌محور نام دارد، در این

تصور که صرفاً انسان ارزش ذاتی دارد تشکیک نمود و برای دیگر موجودات نیز ارزش قائل شد (Abedi Sarvestani & Shahvali, 2008) و به همین سبب اخلاق را متوجه موجودات زنده غیر انسان کرد؛ اما نسل جدید این نظریات، کل زیست‌بوم را مورد توجه قرار داد. در رویکردهای زیست‌بوم‌محور، تمامی موجودات، اعم از جاندار یا بی‌جان مورد تأکید قرار دارند. تعریف امروزی از محیط‌زیست و زیست‌بوم نیز به این معنا اشاره دارد. در این دیدگاه، انسان‌ها صرف بخشی از یک کلیت بزرگتر یعنی طبیعت هستند و اخلاق در موجودات گوناگون تسری می‌یابد (Fogg, 2000).

طبق نظریات خدامحور، چالشی در حوزه محیط‌زیست رخ داده که برای مدیریت و رفع نمودن آن، باید به آموزه‌های دینی توجه نمود تا ضمن تحقق اخلاق، توسعه و رفاه در دنیا نیز به وجود آید (Muhagheq Damad, 1994). این نظریات معتقدند بحران به وجود آمده در حوزه محیط‌زیست به سبب بحران‌های معنوی و دینی است (Abedi Sarvestani & Shahvali, 2008). با این بیان، نظریات خدامحور، دلیل توجه به محیط‌زیست را نه ارزش انسان و زیست‌بوم، بلکه تأکید آموزه‌های دین بر این امر می‌داند. با بیان سه دسته کلی از نظریات موجود در زمینه محیط‌زیست و ذکر ویژگی هر یک از آنها، می‌توان موارد مذکور را به شکل زیر جمع‌بندی نمود:

جدول ۱. ویژگی‌های نظریات حوزه محیط‌زیست

نظریه	وحدت انسان و طبیعت	مسئولیت پذیری	ضمانت اجرایی	محدوده
انسان محوری	جدایی انسان و طبیعت	صرفاً اهمیت انسان	خطر در منافع انسان	انسان
زیست بوم محوری	انسان جزئی از طبیعت	مسئولیت انسان نسبت به زیست‌بوم	خطر در ثبات و انسجام زیست‌بوم	اجزای زیست بوم

دیدگاه اسلامی نمونه‌ای از نظریه خدامحور است. دیدگاه اسلام به عنوان جامع و کامل‌ترین دین الهی، در زمینه‌های مختلف فردی و اجتماعی قابل توجه است؛ بنابراین در موضوع محیط‌زیست نیز رجوع به اندیشه اسلامی، راهگشا خواهد بود. آشنایی با دیدگاه اسلام در حوزه محیط‌زیست از جهات مختلفی

ضرورت دارد. علاوه بر نیاز ارائه نگاه جامع اسلام به مسائل حیات بشری که از جمله، محیط‌زیست است، آگاهی عمومی مردم از آثار تخریب محیط‌زیست در صورتی که مستظهر به آموزه‌ها و احکام دینی و مذهبی باشد، قطعاً نقش سازنده‌ای در کاهش تخریب محیط‌زیست و موجودات و گیاهان آن خواهد داشت (Ahamadi Tabatabaei, 2010).

در آموزه‌های اسلامی، به موضوع محیط‌زیست اشاره‌های متعددی شده است و علمای کنونی نظیر آیت‌الله جوادی آملی، بابتی در اخلاق اسلامی با عنوان محیط‌زیست گشوده‌اند. در واقع، بحث‌های کلاسیک و سنتی اخلاق، بر محور انسان بوده است، اما با توجه به گسترش دغدغه‌ها، امروز به موضوعات مختلفی مانند حیوانات، جمعیت، جوامع گیاهی، اکوسیستم‌ها، دریاچه‌ها، جویبارها و کوه‌ها، تسری یافته است (Islami, 2012).

دین اسلام، از آنجایی که برای انسان توانایی خلیفه خدا شدن در این دنیا قائل است، بنابراین نسبت به موجودات دیگر، [فضیلتی] برای انسان در نظر می‌گیرد (Javadi Amoli, 2011). اشرف مخلوقات بودن انسان در کنار فضیلت او نسبت به موجودات دیگر، حدی از تسلط بشر بر طبیعت را منطقی جلوه می‌دهد، اما محل بحث اینجاست که حد این تسلط تا کجاست. طبق دیدگاه اسلام و با توجه به آیاتی نظیر «وَإِنْ مِنْ شَيْءٍ إِلَّا لِيُصَبِّحَ بِحَمْدِهِ وَ لَكِنْ لَا تَفْقَهُونَ تَسْبِيحَهُمْ» (اسراء، ۴۴)، همه موجودات عالم، دارای شعور هستند و تسبیح خداوند را می‌گویند. اگر این موجودات دارای شعور نبودند، در قیامت چگونه شهادت می‌دهند؟ (Islami, 2012). با توجه به چنین اهمیتی که اسلام به موجودات غیر انسان می‌دهد، به نظر می‌رسد نگاه اسلام در رابطه با طبیعت، نگاهی ابزاری نبوده و این آیین، به انسان چنین اجازه‌ای نمی‌دهد که به صورت نامحدود، طبیعت را به تسخیر خود درآورد.

روش‌شناسی پژوهش

در این تحقیق، داده‌ها و اطلاعات با مطالعه کتابخانه‌ای گردآوری شده است. در مطالعه حاضر، به نامه‌ها، پیام‌ها، سخنرانی‌ها و بیانات حضرت آیت‌الله خامنه‌ای پرداخته شده تا از این مسیر، پاسخی مناسب و متقن به پرسش تحقیق داده شود؛ اما برای تحلیل داده‌ها، یکی از مناسب‌ترین و پرکاربردترین روش‌ها در حوزه اندیشه سیاسی، تحلیل گفتمان است که متأثر

از زبان‌شناسی انتقادی، از نیمه دوم قرن بیستم بر سر زبان‌ها افتاده است (Mohseni, 2012). ارائه معنایی دقیق و موردتوافق از گفتمان، امری دشوار است. با این حال، می‌توان گفت که منظور از گفتمان، همان نظام‌های معنایی و راه‌های بازنمونی خودمان و جهانمان به دیگران است که طی آن نه تنها آنچه را که می‌اندیشیم و انجام می‌دهیم و آرزوها و اشتیاق‌هایمان را بیان می‌کنیم بلکه «موضوع‌های شناسایی خویشتن را می‌سازیم و آن را در جریان گفتگوها و استدلال‌هایمان بازتولید می‌کنیم. فراگرد تولید یک گفتمان، شامل قالب ریزی داده‌ها در مدل‌هایی و مربوط کردن آن با شرایط و داده‌های جدید است.» (Moeini Alamdari, 2012).

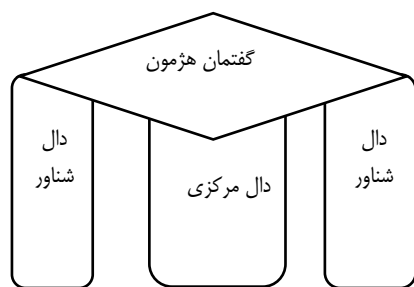
تحلیل گفتمان را برخی به منزله یک نظریه پذیرفته‌اند و برخی دیگر، از آن به مثابه یک روش بهره می‌برند. اگر گفتمان را به منزله یک نظریه بدانیم، ذیل دیدگاه‌های فلسفی سازه‌گرایی اجتماعی خواهد گنجید. در این دیدگاه، واقعیت اجتماعی برخلاف واقعیت‌های فیزیکی که ملموس و عینی هستند، از ذهن آدمی سرچشمه گرفته و ساخته می‌شود (Mohseni, 2012). نظریه تحلیل گفتمان، زیربنا بودن اقتصاد در نگاه مارکسیستی را زیر سؤال برده و عنصر سیاسی را در آگاهی طبقه کارگر علیه سرمایه‌داری دخیل می‌داند و در این راستا، از مفهوم هژمونی موردنظر آنتونیو گرامشی بهره می‌برد. از سوی دیگر، نظریه پردازان تحلیل گفتمان اعتقاد دارند نمی‌توان معنا را بدون ابهام و برای همیشه به تثبیت رساند. بلکه شبکه‌های معنایی، دائماً به چالش کشیده می‌شوند و پیوسته، معانی جدید خلق می‌شود. از نظر آنان، در تحلیل گفتمان باید نشان داد که در کشمکش‌های اجتماعی، پدیده‌ها چگونه به تثبیت معنایی هرچند موقت می‌رسند. (Jorgenson & Philips, 2010) آنها در روند تثبیت معنا، نقش ایدئولوژی را در توجیه، تولید و بازتولید سلطه و قدرت، پررنگ می‌دانند و معتقدند ایدئولوژی در کنار زبان، ابزار حفظ روابط نابرابر قدرت در جامعه است. تعبیر معروف فرکلاف که «زبان حامل ایدئولوژی است» گویای همین مطلب است که زبان، ایدئولوژی خاصی را به دنبال دارد (Mohseni, 2012) و به این صورت، گفتمان با نظام معنایی خاص خود به تثبیت می‌رسد، یا به تعبیر گرامشی، هژمون می‌گردد.

مفصل‌بندی: دال‌ها و نشانه‌های جذب‌شده یک گفتمان، گونه‌ای از مفصل‌بندی و ترکیب را تشکیل می‌دهند که شبکه معنایی جدیدی می‌سازد. ممکن است همین دالها در نظام معنای دیگری و با مفصل‌بندی جدید، شبکه معنایی متفاوتی را ایجاد نماید (Behroozi Lak, 2006).

غیریت یا ضدیت: گفتمان باید ویژگی تفاوت و تمایز با غیر خود را نیز داشته باشد. «گفتمان‌ها اساساً در ضدیت و تفاوت با یکدیگر شکل می‌گیرند و هویت‌یابی یک گفتمان، صرفاً در تعارض با گفتمان‌های دیگر امکان‌پذیر است.» (Kasraie & Shirazi, 2009) البته آنچه در تحلیل گفتمان لاکلا و موفه، از آن غفلت شده این مطلب است که هرچند غیریت در ایجاد گفتمان کمک می‌کند، اما این‌گونه نیست که با از بین رفتن غیر، گفتمان‌ها نیز از بین بروند (Khaje Sarvi & Rahmani, 2013).

قابلیت اعتبار: اصولی که گفتمان عرضه می‌دارد، باید با اصول اساسی گروه‌های اجتماعی و جامعه مخاطب انطباق داشته باشد (Haqiqat, 2012).

زنجیره هم‌ارزی و تفاوت: ویژگی زنجیره هم‌ارزی در گفتمان، سبب جذب نشانه‌ها شده و آنها را با هم ترکیب و در مقابل هویتی منفی قرار می‌دهد. زنجیره هم‌ارزی، تفاوت‌ها را پوشش داده و به نشانه‌ها انسجام می‌بخشد. علاوه بر منطق هم‌ارزی، گفتمان‌ها در برابر غیر خود، به تمایزات و مرزهای تفاوت اشاره دارد (Haqiqat, 2012).

شکل ۱. مفصل‌بندی گفتمانی از دیدگاه لاکلا و موفه

محیط‌زیست‌گرایی در گفتمان سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای

آیت‌الله خامنه‌ای با بهره‌گیری از دیدگاهی اسلامی در موضوع محیط‌زیست، الگوی تعامل با محیط و طبیعت را، عاطفی، اخلاقی، معنوی و هدایت‌گرانه معرفی کرده و برخورداری از

بررسی‌ها نشان می‌دهد که ایرادات متعددی به دیدگاه فلسفی تحلیل گفتمان وارد است. این دیدگاه، محقق را به دامان نسبیت‌انگاری می‌کشاند و حقیقت و واقعیت را امری موقت، متغیر و وابسته به امور و زمینه‌های اجتماعی می‌داند. علاوه بر این، در این دیدگاه فلسفی، تناقضات درونی نیز وجود دارد؛ آنها از یک‌سو مطرح می‌کنند هیچ چیز بنیادینی در خارج از فضای گفتمانی، نمی‌تواند به پدیده‌ها معنا ببخشد، اما از سوی دیگر معتقدند گفتمان معتبر، گفتمانی است که اصول آن، هیچ‌گونه ناسازگاری با اصول جامعه نداشته باشد. معنایی که در قابلیت اعتبار گفتمان نهفته، گویای این امر است که خارج از گفتمان، معنا و حقیقتی به نام اصول جامعه وجود دارد که این مفهوم، ادعای اولیه آنان را نقض می‌کند (Khaje Sarvi & Rahmani, 2013). علاوه بر این، نمی‌توان تولید یک گفتمان را امری صرفاً درونی دانست، چراکه گاهی ساختارهای بیرونی نظیر قومیت، طبقه، جنسیت و ... می‌توانند بر گفتمان مؤثر باشند. با این همه تحلیل گفتمان به منزله روشی برای تحلیل داده‌ها، به مجموعه فنونی اطلاق می‌شود که در آشکار ساختن الگوی فهم، باور، ارزش و ساختار ایمان، راهگشاست. در میان انواع روش‌های تحلیل گفتمان، روش ارنستو لاکلا و همسرش، شنتال موفه، پرکاربردتر از دیگر روش‌هاست و این دیدگاه با پدیده‌های سیاسی و اجتماعی، انطباق بیشتری دارد. این نگاه نیز جهان اجتماعی را در درون ساخت گفتمانی قابل فهم می‌داند. نظریه لاکلا و موفه در تحلیل گفتمان، اجزای مختلفی دارد که در تحلیل اندیشه‌ها باید به آن توجه نمود: عناصر و وقته‌ها. عناصر، دال‌های شناوری هستند که هنوز معنای ثابتی نیافته و گفتمان‌ها به دنبال جذب آنها می‌باشند. وقته‌ها، به مجموعه نشانه‌هایی اطلاق می‌شود که گفتمان در شبکه معنایی خود، به آن جایگاه می‌بخشد (Haqiqat, 2012). این دال‌ها و نشانه‌ها، لزوماً زبانی نیست و می‌تواند غیر زبانی و از جنس رفتار باشد. به معنا و مصداقی که یک دال بر آن دلالت می‌کند، مدلول گفته می‌شود (Kasraie & Shirazi, 2009).

دال مرکزی: این مفهوم که به عنوان هسته مرکزی منظومه گفتمانی محسوب می‌شود، نشانه‌ای است که سایر نشانه‌ها و مفاهیم حول آن نظم می‌گیرند (Haqiqat, 2012).

نیست که برنامه پیام‌آوران سعادت انسان را به عمل فردی در رابطه روحی او با خدا منحصر دانسته و عرصه عظیم رابطه انسان با انسان، فرد با جامعه، انسان با محیط‌زیست و تشکیل نظام اجتماعی و سیاسی را از آن محروم بدانیم.» (Khamenei, 2015).

ب) جنبه سیاسی؛ نظام اسلامی به جهت سیاسی و به منظور پیشرفت و اعتلا نیز نیازمند توجه جدی و خاص به امر محیط‌زیست است. فراتر از این، آیت‌الله خامنه‌ای، غایت پیشرفت را برای رقم زدن زندگی سالم دانسته و محیط‌زیست سالم را بر صنعت پیشرفته ترجیح می‌دهد. ایشان معتقد است: «درست است که در شمارش مسائل اساسی کشور، چشم‌ها و نگاه‌ها به سمت اقتصاد، به سمت فرهنگ، به سمت مسائل پولی و به سمت مسائل سیاسی کشانده می‌شود- معمولاً این جور است- لیکن اگر با دقت نگاه کنیم، مسائلی که مربوط به زیست انسانی است، بیشتر از آنها اهمیت دارد.» (Khamenei.ir, 2011/3/8)

۱. مؤلفه‌های گفتمانی اثرگذار در محیط‌زیست

گرایی

طبق دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای در موضوع نهضت حفظ محیط‌زیست، دال‌ها و نشانه‌های متعددی بر نحوه بهره‌برداری و تعامل انسان با آن وجود دارد که در ادامه به آن اشاره خواهد شد:

الف) منظر دینی و شرعی: بر اساس اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای، ایشان اولاً، مظاهر محیط‌زیستی و به خصوص درخت و گیاه را به عنوان معجزه عظیم الهی برمی‌شمرند و معتقدند طبق آیه شریفه «وَاللَّهُ خَلَقَكُمْ مِنْ تُرَابٍ»، نطفه انسان که تولیدشده از مواد گیاهی و حیوانی است و این موارد نیز فراورده‌ی خاک‌اند، با یک یا دو واسطه به خاک و محیط‌زیست بازمی‌گردد (Khamenei.ir, 1999/3/5).

در کنار این، نگاهی شرعی و دینی و تقدس بخشی به امر طبیعت و محیط‌زیست، بخشی از پاسخ‌های ایشان به سؤالات شرعی در حوزه محیط‌زیست نیز با همین منظر پاسخ‌داده شده است؛ گویی که ایشان تلاش دارند جنبه دینی و شرعی این موضوع را در ذهن مخاطب، پررنگ جلوه دهند. بخشی از این پاسخ‌ها که مطابق با فتاوی‌ای آیت‌الله‌العظمی خامنه‌ای در پایگاه

مواهب طبیعی را نیز بر پایه اصولی متین، عادلانه، حکیمانه، متوازن و سازنده می‌داند (Khamenei, 2015). از دیدگاه ایشان، تخریب محیط‌زیست و از دست دادن آن، آفاتی را به دنبال خواهد داشت که گاهی ضربه آن را نه یک ملت و مردم ساکن در یک محل خاص، بلکه تمام دنیا خواهند کشید. یکی از مضرات ناسپاسی ناشی از عدم مراعات نظام و قواعد بهره‌گیری منطقی از نعمت‌ها، دلیل اصلی ظهور فساد و زوال تمدن‌ها بوده است (همان). بر این اساس، هرگونه بهره ناصحیح از محیط‌زیست به عنوان یکی از نعمات الهی، عواقب دردناکی را به دنبال خواهد داشت. ایشان، در بیان معنای آیه «الَّذِينَ يُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ وَلَا يُصْلِحُونَ» (شوراف ۱۵۲)، تخریب‌کنندگان محیط‌زیست را نیز مصداق همین ایجاد فساد می‌دانند (همان).

در ادامه، سعی خواهد شد ضمن بررسی میزان اهمیتی که آیت‌الله خامنه‌ای برای این موضوع در عصر حاضر قائل است، صورت‌بندی گفتمانی و گفتمان‌های رقیب و خاص در این زمینه، موردبررسی و بحث قرار گیرد.

آیت‌الله خامنه‌ای، برای مبحث محیط‌زیست در عصر حاضر اعتبار قائل بوده و این موضوع را از مسائل اساسی کشور و جهان می‌داند. ایشان، اهمیت محیط‌زیست برای جمهوری اسلامی را نه به عنوان یک مسأله تجملاتی و تبلیغاتی، بلکه به عنوان یک مسأله حیاتی می‌داند، (Khamenei.ir, 2011) که این اهمیت قائل شدن را می‌توان از دو جهت دانست:

الف) جنبه دینی و معنوی؛ بخشی از توجه ایشان به موضوع محیط‌زیست، به سبب اهمیتی است که اسلام به این موضوع داده است:

«قَضِيَّةٌ مَحِيْطَـٰتِـٰتِ خَلْقِي قَضِيَّةٌ مَهْمِيَّةٌ اَسْت. خَلَاصَه اَهْمِيَّةِ اِيْن قَضِيَّةِ عِبَارَتِ اَسْت اَز اِيْنَكِه اِنْسَان بَايْد دَر قِبَالِ طَبِيْعَتِ اِحْسَاسِ مَسْئُوْلِيَّتِ كُنْد. هَمْچَنَان كِه دَر قِبَالِ اِنْسَانِ هَا اِحْسَاسِ مَسْئُوْلِيَّتِ مِي كُنِيْم، دَر قِبَالِ طَبِيْعَتِ هَمْ بَايْد اِحْسَاسِ مَسْئُوْلِيَّتِ كُنِيْم. اِسْلَام وَ اِدِيَانِ اِلَهِي خَوَاسْتِه اِنْد تَعَادَلِ مِيَانِ اِنْسَانِ وَ طَبِيْعَتِ رَا حَفْظِ كُنْنْد؛ اِيْن، هَمْ اِن هَدَفِ اَسَاسِي وَ اَصْلِي اَسْت.» (Khamenei.ir, 2015/3/8). آیت‌الله خامنه‌ای در پیامی به اجلاس هزاره رهبران دینی جهان نیز اهمیت محیط‌زیست را تا آنجا دانستند که این موضوع به عنوان جزئی از برنامه پیامبران الهی بوده است. بنابر گفته ایشان «شایسته

عقل او به حفظ محیط‌زیست حکم خواهد کرد. ایشان، استفاده بی‌رویه از منابع محدود محیط‌زیستی را مذمت نموده و معتقد است هرچند کاشتن درخت و افزایش پوشش سبز زمین ضروری است، اما حفظ منابع موجود اولویت بیشتری دارد (Khamenei.ir, 2010/3/9). همچنین، ایشان خاطرنشان می‌سازد که این آفت، نه تنها دامان بشر امروز را می‌گیرد، بلکه به همه نسل‌های بشری نیز آسیب خواهد رساند (Khamenei, 2015).

بررسی نسبی مؤلفه‌ها و نشانه‌های مذکور، گویای این امر است که منظر دینی در مقایسه با دیگر عوامل، استحقاق بیشتری برای معرفی به عنوان دال مرکزی را دارد.

۲. زنجیره هم‌ارزی گفتمان احترام به محیط‌زیست

در گفتمان سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای در موضوع محیط‌زیست، مجموعه‌ای از توصیه‌ها و پیشنهادها برای تقویت مؤلفه‌ها و نشانه‌های گفتمانی بیان شده است که در ادبیات تحلیل گفتمان، می‌توان آن را تلاشی برای ایجاد زنجیره هم‌ارزی و تثبیت معنایی گفتمان در نظر گرفت. عموم این تلاش‌ها در موارد زیر است:

الف) آگاهی‌بخشی عمومی: به‌طورکلی در بحث نقش حکومت در تربیت شهروندان، ایشان معتقدند باید تعلیم و تربیت مستمری از موضع حکومت و قدرت سیاسی آن هم قدرت سیاسی کسی مثل پیغمبر، یعنی معصوم، این جامعه بشری را به تدریج پیش ببرد و تربیت کند و ناهنجاری‌ها را در میان آنها کاهش دهد تا بشریت بتواند به آن نقطه‌ای که شروع زندگی سعادت‌مندان‌ه‌ی همه‌ی انسان‌هاست که ما آن دوره را، دوره‌ی حضرت ولی‌عصر ارواحنا فداه می‌دانیم برسد» (Khamenei.ir, 2001/3/14). ایشان به‌طور خاص، در موضوع محیط‌زیست، فرهنگ‌سازی را از جهاتی، مهم‌تر از امور دیگر می‌داند (Khamenei.ir, 2015/3/8) و معتقد است که این نهضت می‌بایست از طریق آگاهی و آموزش عمومی، به یک باور و معرفت عمومی تبدیل گردد (Khamenei, 2015).

از جمله مواردی که برای آموزش عمومی افراد، از اندیشه آیت‌الله خامنه‌ای قابل استخراج است، موارد زیر می‌باشد:

- تعلق محیط‌زیست به تمامی انسان‌ها: «یکجا قرآن می‌فرماید: وَ الْأَرْضَ وَضَعَهَا لِلْأَنَامِ؛ زمین را - یعنی این

اینترنتی دفتر حفظ و نشر آثار ایشان درج گردیده، به شرح زیر است:

- حتی اگر این مسأله در قانون هم ذکر نشده باشد و کارخانه‌ای هوا را آلوده بکند و مردم به خاطر این مسأله در ناراحتی و مشقت باشند یا در ناراحتی هم نباشند اما به خاطر تنفس این هوای آلوده ضرر قابل توجهی متوجه آنان شود، این کار خلاف شرع است.
- به‌طورکلی آلوده کردن این هوای صافی که خداوند برای تنفس افراد، گیاهان و حیوانات قرار داده است، کار شایسته‌ای نیست.
- اگر کسی سبب افزایش این آلودگی شود و ضرر متناهی به مردم برساند، کار حرام مرتکب شده است.
- به‌طورکلی اگر ضرورتی برای استفاده از وسیله نقلیه شخصی وجود ندارد و آلودگی به حدی است که به سلامت مردم ضرر میزند، این کار جایز نیست.
- [در مورد استفاده از آب‌های زیرزمینی] هرکسی نباید فقط به مدت و محیط زندگی خودش نگاه کند (Khamenei, 2015).
- علاوه بر سؤالات شرعی یادشده، از دیدگاه ایشان، تزکیه روحی و خشوع در مقابل خدا نیز به عنوان عامل حفظ محیط دانسته شده است (Khamenei, 2006/10/13).
- ب) نقش مردم: آیت‌الله خامنه‌ای، تأکید خاصی بر نقش مردم در نهضت حفظ محیط‌زیست داشته و به مسئولین امر توصیه دارند که برنامه‌ریزی‌های لازم جهت تسریع در مشارکت‌های مردمی را انجام دهند (Khamenei, 2015). ایشان معتقدند مؤثرترین و مهم‌ترین بخشی که حفظ جنگل‌ها، مراتع، زمین‌های حاصلخیز و باغات را بر عهده‌دارند، مردم هستند. (Khamenei.ir, 2012/3/5)
- ج) روحیه انقلابی: یکی از ملزومات کار جهت حفظ محیط‌زیست از منظر آیت‌الله خامنه‌ای، داشتن روحیه انقلابی در این زمینه است. ایشان بیان می‌دارند که انجام کاری به این عظمت، جز با شور و شوق و جوش انقلابی، امکان‌پذیر نیست (Khamenei, 2015).
- د) نگاه عقلانی: بخشی از استدلال‌های آیت‌الله خامنه‌ای، اشاره به نگاهی عاقلانه به این موضوع دارد. درواقع، منظور این است که حتی اگر فردی از منظری دینی نیز به این موضوع ننگرد،

- کره ارضی را - برای انسان‌ها ما آفریدیم؛ مال همه است. متعلق به بعضی نیست؛ بعضی حق بیشتری از بعضی دیگری ندارند؛ متعلق به نسلی دون نسلی نیست؛ امروز متعلق به شما است؛ فردا متعلق به فرزندان شما، به نوه‌های شما و به دودمان شما تا آخر؛ و در همه‌جای سطح کره زمین این جوری است. در یک آیه دیگر می‌فرماید: *خَلَقَ لَكُمْ مَا فِي الْأَرْضِ جَمِيعًا*؛ همه آنچه در زمین است و متعلق به زمین است، برای شما انسان‌ها آفریده شده؛ بنابراین چون مال خودتان است، به نفع شما است، متعلق به شما است، باید تخریبش نکنید» (Khamenei, ir, 2015/3/8).
- تأکید بر بهره‌برداری بهینه: آیت‌الله خامنه‌ای عقیده دارد «باید با برنامه‌ریزی اصولی و استفاده اصلح و بهینه از سرزمین، تمام توان‌ها و استعدادها را عظیم نهفته در کشور به بهره‌برداری برسد» (Khamenei, 2015). لازم به ذکر است بیان ایشان به معنای عدم بهره‌برداری از جنگل نیست، بلکه باید حساب‌شده این کار صورت گیرد (Khamenei, 2015).
  - نابرابری اجتماعی در استفاده از مواهب طبیعی: «متأسفانه در جهان امروز اقلیتی مرفه و ثروتمند از همه امکانات و مواهب طبیعی و سالم بهره‌برداری می‌کنند ولی اکثریت ملت‌ها محکوم به زندگی در شرایط محیطی آلوده و غیربهداشتی و تن دادن به عوارض سوء و انواع بیماری‌ها و پذیرفتن بلا و مصیبت و مرگ و میراند» (Khamenei, 2015).
  - نگاه اسلام به مخل طبیعت: «یک آیه دیگر درباره الدالخصام است؛ یعنی لجوج‌ترین، خبیث‌ترین، سرسخت‌ترین دشمنان که خصوصیات برایش ذکر میشود؛ یکی از خصوصیات این است: *إِذَا تَوَلَّى سَعَى فِي الْأَرْضِ لِيُفْسِدَ فِيهَا وَيُهْلِكَ الْحَرْثَ وَالنَّسْلَ*؛ حرث و نسل را از بین می‌برد، فاسد می‌کند؛ کشت را - یعنی تولید گیاهی را و تولید انسانی را - نابود می‌کند و از بین می‌برد» (Khamenei, ir, 2015/3/8).
  - زمان بر بودن اصلاح آسیب‌های محیط‌زیست: «وقتی جنگل‌ها و مراتع تخریب شد، بعد به این آسانی نمی‌شود
- آنها را درست کرد، قرن‌ها باید بگذرد تا انسان بتواند اینها را جبران کند» (Khamenei, 2015).
- وظیفه انگاشتن حفظ محیط‌زیست: «پیام من به همه مردم عزیزمان این است که درخت‌کاری را، سبز کردن فضای کشور را، تولید افزایش روبره روز محصولات غذایی کشور را و حفاظت از محیط‌زیست را و حفظ جنگل‌ها را و دیگر منابع حیاتی را، یک وظیفه هم اسلامی و هم انقلابی و هم وجدانی و انسانی به حساب بیاورند» (Khamenei, 2015).
  - احیای امر به معروف و نهی از منکر در زمینه محیط‌زیست: در سیاست‌های کلی محیط‌زیست، به نقش مسئولیت‌پذیری اجتماعی و جایگاه ویژه امر به معروف و نهی از منکر برای حفظ محیط‌زیست اشاره شده است (Khamenei, ir, 2015/11/17).
  - تدوین منشور اخلاق محیط‌زیست و ترویج و نهادینه‌سازی فرهنگ و اخلاق محیط‌زیستی مبتنی بر ارزش‌ها و الگوهای سازنده‌ی ایرانی - اسلامی (Khamenei, ir, 2015/11/17).
  - ذکر نحوه استفاده از محیط‌زیست در عصر ظهور: «در دوران ظهور حضرت بقیة‌الله ارواحنا فداه قضیه این‌گونه نیست. بشر از خیرات عالم، از انرژی‌های پنهان و از نیروهای نهفته در طبیعت، استفاده بی‌ضرر و بی‌خسارت می‌کند؛ استفاده‌ای که مایه رشد و پیشرفت انسان است» (Khamenei, ir, 2001/3/14).
  - ایجاد رویه‌های قانونی و نظارتی: دستگاه‌های نظارتی و قانونی کشور، برای تقویت این نگاه باید به نکات زیر توجه داشته باشند:
  - ایجاد سازوکار قانونی: «برای از بین بردن این نقیصه بزرگ و اساسی باید... مدیریت‌های کلان در ایجاد ساختار مناسب همراه با الزامات قانونی برای رعایت حقوق عمومی تلاش کنند» (Khamenei, 2015).
  - لزوم جرم‌انگاری و تعقیب قضایی تخریب محیط‌زیست (Khamenei, ir, 2015/3/8).
  - ضرورت نظارت: «نظارت‌های قوی خیلی لازم است؛ چه نظارت‌های حفاظتی و حراستی، چه نظارت‌های قضایی» (Khamenei, ir, 2011/3/8).

ه) بهره‌گیری از مطالعات علمی: یکی از مهم‌ترین بندهای سیاست‌های کلی محیط‌زیست، «ارتقاء مطالعات و تحقیقات علمی و بهره‌مندی از فناوری‌های نوآورانه‌ی محیط‌زیستی و تجارب سازنده‌ی بومی در زمینه حفظ تعادل زیست‌بوم‌ها و پیشگیری از آلودگی و تخریب محیط‌زیست» می‌باشد (Khamenei.ir, 2015/11/17). این امر علاوه بر حل و مدیریت بحران محیط‌زیست، اعتمادسازی نموده و زمینه الگودهی به دیگران را فراهم خواهد کرد.

و) تقویت دیپلماسی محیط‌زیست: در حقیقت می‌توان با ایجاد تقویت نهادهای منطقه‌ای، توسعه مناسبات و جلب مشارکت و همکاری‌های هدفمند و تأثیرگذار دوجانبه، چندجانبه، منطقه‌ای و بین‌المللی و همچنین، بهره‌گیری مؤثر از فرصت‌ها و مشوق‌های بین‌المللی، نتایج خوبی را در زمینه محیط‌زیست به دست آورد (Khamenei.ir, 2015/11/17).

۳. محیط‌زیست‌گرایی و گفتمان غیر

بیانی که آیت‌الله خامنه‌ای در مورد دیدگاه خود نسبت به موضوع محیط‌زیست دارد، در تقابل جدی و علنی با نگاه غربی است و بی‌شک، یکی از مؤلفه‌های اساسی تمدن مدرن، مقوله اومانیسیم است که آیت‌الله خامنه‌ای، آن را با تعبیری نظیر قلدری بشر، خط‌شکنی‌های قلدرمآبانه، گردن کلفتی‌های قدرتهای بشری آورده است. ایشان، عامل اصلی بحران محیط‌زیست در عصر حاضر و بر هم خوردن تعادل رابطه انسان و طبیعت را ناشی از عواملی می‌داند که عمده‌اش خودخواهی‌های انسان است؛ قدرت‌طلبی است؛ قلدری و گردن کلفتی بعضی از ما انسان‌ها است (Khamenei.ir, 2015/3/8).

عموم این ایرادات نیز به کلیت نگاه تمدن غربی به این دنیا بازمی‌گردد که عبارت است از فقدان نگاه الهی در استفاده از محیط‌زیست. آیت‌الله خامنه‌ای عقیده دارد «اگر [در تمدن امروزی] به انگشت اشاره هدایت الهی توجه می‌شد، همین دستاوردها و بیشتر از آنها را بدون این ضایعه‌ها، با این حجم از کوشش و تلاش به دست آورد» (Khamenei, 2015). ایشان بیان می‌دارد: «شاید اگر تمدن، تمدنی بود که با هدایت الهی حرکت می‌کرد، به این نقطه نمی‌رسید. البته در آن صورت هم کارخانه‌هایی به وجود می‌آمد؛ کارهایی انجام می‌گرفت و

تهیه پیوست محیط‌زیستی برای همه برنامه‌های سازندگی (Khamenei.ir, 2015/3/8).

• برخورد قاطع با متخلفان (Khamenei.ir, 2003/6/10).

• استقرار نظام حسابرسی محیط‌زیستی (Khamenei.ir, 2015/11/17).

ج) الگوسازی مناسب: به‌طور خاص، دستگاه‌هایی که در روند اجرای حفظ و احترام به محیط‌زیست دخیل هستند و به‌طور عام، کلیه بخش‌های دولتی، باید از خود شروع کنند. در این باره، آیت‌الله خامنه‌ای توصیه دارند که «مناسب است کلیه نهادهای دستگاه‌های اجرایی، پادگان‌های نظامی، مدارس و کارخانه‌ها با تعصب، مانع از کاهش یا از بین رفتن فضای سبز موجود خود شوند و بر درخت‌کاری محیط خود همت گمارند»

(Khamenei, 2015). همچنین، ایشان اعتقاد دارند باید نظام اسلامی بر روی شهری مانند تهران - به عنوان پایتخت و ام‌القصرای کشور، تلاش جدی انجام دهد تا نتیجه آن، مورد استفاده دیگر مناطق قرار گیرد (Khamenei, 2015). در سیاست‌های کلی محیط‌زیست نیز با ارائه الگوی مطلوب در حوزه محیط‌زیست، سعی شده است تا توجهات به این امر ضروری جلب شود. برخی از ویژگی‌های این تصویر مطلوب که در سیاست‌های کلی طرح گردیده و موجب الگوسازی می‌شود، عبارت است از: ۱. حمایت و تشویق الگوهایی نظیر سرمایه‌گذاری‌ها و فناوری‌های سازگار با محیط‌زیست با استفاده از ابزارهای مناسب از جمله عوارض و مالیات سبز؛ ۲. مدیریت جامع، هماهنگ و نظام‌مند منابع حیاتی؛ ۳. ایجاد نظام یکپارچه ملی محیط‌زیست؛ ۴. اصلاح شرایط زیستی؛ ۵. پیشگیری و ممانعت از انتشار انواع آلودگی‌های غیرمجاز؛ ۶. پایش مستمر و کنترل منابع و عوامل آلاینده هوا، آب، خاک، آلودگی‌ها؛ ۷. تهیه اطلس زیست‌بوم کشور؛ ۸. مدیریت تغییرات اقلیم و مقابله با تهدیدات محیط‌زیستی؛ ۹. گسترش اقتصاد سبز؛ ۱۰. تعادل بخشی و حفاظت کیفی آب‌های زیرزمینی (Khamenei.ir, 2016/11/17).

د) تقویت و ایجاد همگرایی در قوه اجرایی: در رابطه با دستگاه‌های دخیل در این امر، توصیه‌هایی بیان گردیده که عبارت است از: ۱. لزوم تقویت سازمان محیط‌زیست (Khamenei, 2015)؛ ۲. ضرورت همگرایی دستگاه‌های مرتبط با مسأله محیط‌زیست (Khamenei.ir, 2015/3/8).

آینده‌ای ماندگار، کاهش جمعیت و جهان‌گرایی را به عنوان اشتراکات دیدگاه‌های مختلف در نظر گرفت. همچنین در حوزه سیاست، نظام سیاسی پیشنهادی بوم‌گرایان را می‌توان جامعه غیرمتمرکز نامید. در واقع، اگر جوامع انسانی به جای بهره‌گیری از منابع دوردست (به لحاظ مکانی) به استفاده از منابع محلی روی آورند، تمرکززدایی صورت پذیرفته است.

می‌توان از سه رویکرد نظری کلی در این زمینه سخن گفت: ۱. رویکرد انسان‌محور، ۲. رویکرد زیست‌بوم‌محور ۳. رویکرد خدامحور. هر یک از این رویکردها، چنانچه در عنوان آن مشخص است، توجه اخلاق را به یک منبع منحصر می‌دانند. البته به لحاظ نظری، مناسب‌ترین نظریاتی که با موضوع تحلیل محیط‌زیست گرایي در گفتمان سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای تناسب دارد، رویکرد خدامحور و نظریاتی است که از منظر اخلاقی و ارزش‌گذاری، به موضوع محیط‌زیست می‌نگرند. در دیدگاه محیط‌زیستی اسلام، ضمن ارزش نهادن به انسان و زیست‌بوم به عنوان مخلوقات خداوند، هیچ‌کدام از این دو اصالت ندارند. برخی از اینکه انسان به عنوان اشرف مخلوقات معرفی شده، سعی دارند تسلط بی‌چون و چرای انسان بر طبیعت را نتیجه بگیرند. این نظر از دیدگاه اسلام مردود است. هرچند اسلام برای انسان، حسن زائدی نسبت به دیگر موجودات قائل است، اما در رابطه با طبیعت، نگاهی ابزاری نداشته و این آیین، به انسان چنین اجازه‌ای نمی‌دهد که به صورت نامحدود، طبیعت را به تسخیر خود درآورد. با این تفاسیر، دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای به عنوان یکی از علمای اسلامی، قابلیت بحث و بررسی دارد؛ اما این بحث و بررسی نباید به جمع‌آوری بیانات ایشان منحصر گردد، بلکه مطالعه این دیدگاه باید به صورت روش‌مند صورت پذیرد. روش‌های تحلیل گفتمان و به خصوص دیدگاه لاکلا و موفه، یکی از ابزارهای تحلیل اندیشه سیاسی است که دغدغه ذکر شده را تا حد زیادی پاسخ می‌دهد. گفتمان سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای در نسبت با موضوع محیط‌زیست‌گرایی و با لحاظ روش مذکور، در چند بخش قابل بررسی است: قابلیت اعتبار موضوع در گفتمان: آیت‌الله خامنه‌ای از دو جنبه معنوی و سیاسی به موضوع محیط‌زیست می‌نگرد و به نظر می‌رسد ویژگی مثبت دیدگاه ایشان نیز توجه توأمان به دو جنبه مذکور است.

مؤلفه‌های گفتمانی اثرگذار: چندین دال مفهومی با سمبل‌ها و

بلاشک دانش و فناوری بشری، پیشرفت‌هایی می‌کرد. منتها از این راه [که غرب رفته] نمی‌کرد و این پیشرفت‌ها از راه دیگری حاصل می‌شد. می‌خواهم عرض کنم «وقع فی التّیه» که امیرالمؤمنین (ع) می‌فرماید، ناگهان پدیدار می‌شود و بشریت در بیابانی گرفتار می‌گردد که هیچ کاری نمی‌تواند انجام دهد» (Khamenei, 2015).

دیدگاه تمدن غرب نسبت به این جهان و محیط پیرامونی انسان، سبب تولید دانشی غیراخلاقی شده است. ایشان اعتقاد دارند بیشترین ضربه بر محیط‌زیست بشری را سوءاستفاده قدرت‌های بزرگ دنیا از دانش بشر به وجود آورده است. نتیجه این سوءاستفاده از منظر ایشان، بیشترین فشار و تحمیل را به ملت‌های عقب‌نگه داشته شده و جهان سوم وارد می‌سازد (Khamenei, 2015). چراکه دستاوردهایی نظیر نیروی اتمی یا استخراج نفت از اعماق زمین، صرف نابودی انسان‌های ضعیف در دنیا می‌شود و محیط‌زیست آنان را تضييع و تخریب می‌نماید (Khamenei.ir, 2001/3/14).

بحث و نتیجه‌گیری

پس از وقوع انقلاب صنعتی در غرب و بسترسازی مناسب جهت بهره‌برداری و تسلط بشر به محیط‌زیست، روند تخریب محیط‌زیست شروع شد. این روند، نگرانی‌های فراوانی در حوزه محیط‌زیست ایجاد کرده و بسیاری را به این نتیجه رسانده است که می‌بایست در برابر چنین شرایطی، انسان‌های امروزی به سوی بازنگری در یافته‌های خود رفته و تفکرات محیط‌زیستی را پایه‌ریزی نمایند. آنها با این سؤال که چگونه انسان می‌تواند با طبیعت رابطه صحیحی داشته باشد، به سراغ موضوع محیط‌زیست می‌روند.

از دیدگاه دیگری نیز می‌توان به چرایی توجه به محیط‌زیست که در ادبیات اندیشه سیاسی در غرب، با عنوان بوم‌گرایی مطرح است، پرداخت. طبق این دیدگاه، بشر برای فرار از فشار جنگ‌های جهانی اول و دوم، به سراغ بهبود اقتصادی زندگی خود می‌رود و سپس، به جنبه‌های فرا مادی حیات انسانی می‌اندیشد که یکی از این جنبه‌ها، مسأله محیط‌زیست است.

بیان اصولی مشترک در حوزه بوم‌گرایی، امری دشوار اما شدنی است. می‌توان نقد صنعت، حفاظت از محیط‌زیست،

آگاهی‌بخشی عمومی، ایجاد رویه‌های قانونی و نظارتی، الگوسازی مناسب، تقویت و ایجاد همگرایی در قوه اجرایی، بهره‌گیری از مطالعات علمی، تقویت دیپلماسی محیط‌زیست. گفتمان غیر: آنچه در گفتمان رقیب، مدنظر آیت‌الله خامنه‌ای قرار دارد، دیدگاه تمدن غرب در استفاده بی‌حد و حصر از محیط‌زیست است که به اعتقاد ایشان، ریشه اصلی این خشکنی‌های قلدرمآبانه، به کلیت نگاه تمدن غربی به این دنیا بازمی‌گردد که عبارت است از فقدان نگاه الهی در استفاده از محیط‌زیست.

نشانه‌های خاص خود در تثبیت معنای احترام به محیط‌زیست در گفتمان سیاسی آیت‌الله خامنه‌ای اثر دارند. این دالها عبارت‌اند از: منظر دینی و شرعی، جنبه مردمی کردن نهضت، روحیه انقلابی و نگاه عقلانی. با بررسی دیدگاه ایشان به دست می‌آید که تأکید و تصریح ایشان بر جنبه دینی و شرعی بودن حمایت و احترام به محیط‌زیست، بیشتر از بقیه است و این دال، استحقاق مرکزیت و محوریت را دارا است.

زنجیره هم‌ارزی گفتمان: در صورت‌بندی گفتمان حاضر، برخی عوامل سبب تثبیت هر چه بهتر معنا و دوام آن در جامعه شوند. این عوامل از دیدگاه آیت‌الله خامنه‌ای عبارت است از:

منابع

The Holy Quran.

Abedi Sarvestani A. & Shahvali, M. (2008). "Ecology and Ethics: some relationships for nature conservation". *Journal of Applied Sciences*, 8(4), 715-718.

Ahmadi Tabatabaei, M. R. (2010). "Nature and the Environment in Civic and Ethical Teachings of the Brethren of Purity. Ethics and the Environment (Islamic approach)". edited by K. Seyed-Emami, Tehran: University of Imam Sadeq (AS). [In Persian]

Behroz lak, G. (2006). "Globalization and Finally Conflicts of Discourses". *Journal of Political Science Imam Baqer (AS) University*, 36, 37-62.

Dorakhshe, J. (2005). "Research on the Thought of Ecology". *Journal of Political knowledge*, University of Imam Sadeq (AS), Spring-Summer, 1, 159-180.

Fogg, M. J. (2000). "The Ethical Dimensions of Space Settlement". *Space Policy*, 16, 205-211.

Haqiqat, S. S. (2012). "The Methodology of Political Science (third edition)". *Qom Center of Mufid University Press*.

Heywood, A. (2000). "Introduction to Political Ideologies (from liberalism to religious fundamentalism)". Translated by M. R. Mehrabadi, Tehran: Ministry of

Foreign Affairs, Publications Center.

<http://www.khamenei.ir>.

Imam Ali (p.a.h) Nahj Al-Balagha, translated by Ali Shirvani, Qom: Publications Office of Education.

Islami, M.T. (2012). "Islam and Environmental Ethics With Emphasis on The Ideas of Ayatollah Javadi Amoli". *Isra Quarterly*, Issue IV, the twelfth consecutive summer of 1391. [In Persian]

Javadi Amoli, Ayatollah Abdullah (2011). "Islam and the Environment". Research by Rahimian A., Qom Isra Publishing Center, Sixth Edition.

Jorgenson, M. & Louise Phillips. (2010). "Discourse Analysis, Method and Theory". Tatranslation by Jalili, H. Tehran: Nei Publishing.

Kasraie, M. S. & Shirazi, P.A. (2009). "Discourse theory of Laclau and Mouffe Efficient Tool in Understanding and Explaining Political Phenomena". *Political quarterly* Tehran University, 11, 339-360.

Kavyany rad, M. (2013). "Explaining the Ecology and Politics". *Proceedings of political ecology*, Tehran: Center for Strategic Studies.

Khajehsry, G. & Rahmani, M. (2013). "The

- Islamic Revolution of Iran and Shiite Political Discourse in Lebanon”. *Islamic Revolution Research Quarterly*, 6, 127-148.
- Khamenei, S. A. (Ayatollah) (2015). “The Movement to Protect the Environment: The Statements of the Supreme Leader Grand Ayatollah Ali Khamenei on the Environment”. Tehran: Islamic Revolution press.
- Moeini Alamdari, J. (2017). “Postmodern Logic, The Crisis of Modernity and Political Participation”. *Mofid Quarterly*, 25, 79-98.
- Mohseni, M.J. (2012). “Research on the Theory and Discourse Analysis Fairclough”. *Social and Cultural knowledge Quarterly*, 11, 63-86.
- Mueeni Alamdari, J. (2001). “Logical Aftermath of the Crisis of Modernity and Political Participation”. *Quarterly of letter of Mufid*, Mufid University of Qom, 25, 79-98.
- Muhaqeq Damad, M. (1994). “Nature and The Environment from the Perspective of Islam”. *Journal of letter of culture (Nameye farhang)*, 4(13), 78-89.
- Sarvestani Abedi, A. & Shahvaly, M. (2008). “The Orientation of Environmental Values: Nature and Outcome. Ethics and the Environment (Islamic approach)”. edited by K. Seyed-Emami, Tehran University of Imam Sadeq (AS).
- The Constitution of the Islamic Republic of Iran. (2010). Tehran: Vice President of Strategic Planning and Control.
- Tulba, M. (2011). “Environment and Development In The Transition to The 2020s”. the Future of Values, Edited by M. R. Ahmadi Tabatabaei, Tehran University of Imam Sadeq (AS).